

Turgut Cansever’de Şehircilik ve Planlama Düşüncesi*

Muhammed Esad Tiryaki**

Öz: Bu çalışmada Turgut Cansever’in şehircilik ve planlamaya dair düşünceleri üç kavramla beraber ele alınacaktır. Cansever uygulanan az sayıda projesini mimarlık disiplini üzerine temellendirse ve projelerini bu minvalde üretse de şehircilik ve planlama kavramları onun düşüncesinin ayrılmaz parçaları olarak temeyyüz eder. Bu noktadan hareketle Cansever’in uzun yıllara yayılan şehircilik ve planlama bağlamındaki entelektüel yolculuğu üç temel kavramsal yapıya dayanır. Bunlardan ilki muhafaza ilkesidir. Cansever muhafaza kavramını felsefi olarak göçebe olmakla yerleşik olmak arasındaki ilişkiden neşet eden hareketli kültürün muhafazası olarak belirlerken tarihî mimarlık mirasının korunmasını bu düşünceenin mekâna dair neticesi olarak ele alır. Cansever’in şehircilik ve planlama düşüncesindeki ikinci önemli ilke komşuluk ilkesidir. Mesafe azalması, zamanda vahdet ve ilişki gibi üç ögeyi örgütleyen bir düşünce olarak komşuluk ilkesi, Cansever’in düşüncesinde ev ve sokak gibi cüzi iki unsurdan yola çıkarak oluşturulur ve komşuluk ilkesi bu iki unsuru birleştirecek yegâne form olan mahalli formasyonlar bağlamında değerlendirilir. Cansever’in düşüncesindeki üçüncü ve son ilke ise iktisadi faaliyet ilkesi olarak adlandırılabilir. Şehrin iktisadi yapısına dair herhangi bir tefekkür çabasına girişmeden ve bu çabadan doğacak herhangi bir denetim mekanizması geliştirmeden yapılan bütün planlama çalışmalarının şehrin gündelik hayatını felç edeceğini ifade eden Cansever, iktisadi faaliyet planlamasının çok merkezliliği dikkate alarak farklı iktisadi merkezler oluşturma bakımından elzem olduğunu vurgular.

Anahtar Kelimeler: Cansever, Şehircilik ve Planlama, Muhafaza İlkesi, Komşuluk İlkesi, İktisadi Faaliyet İlkesi.

Abstract: In this article the thoughts of Turgut Cansever on urbanism and planning are studied together with three principles. Although Cansever’s projects could satisfactorily read from an architectural perspective, the concepts of urbanism and planning are the crucial components of his thought. Considering this issue, it may be mentioned that the intellectual journey of Cansever regarding urbanism and planning can be divided into three significant principles. The first principle related to this issue is “the principle of conservation”. Cansever takes into consideration the concept of conservation in philosophical terms regarding the conservation of moving culture, which results from the relation between nomadism and sedentarism, and in spatial terms regarding the historical architectural heritage of Islamic countries. The second principle is “the principle of neighborhood”. By organizing three significant components such as unity in time, close proximity and interrelation between neighbors, the principle of neighborhood is formed by two small but meaningful elements, specifically, the house and street, and local formations can be taken into consideration as the result of the principle of neighborhood. The last principle is “the principle of economic activity”. Signifying the importance of economic activity by citing the relation between planning and economic life, Cansever points out that the planning of economic activity in a city is indispensable on account of allowing for the formation of different economic centers.

Keywords: Cansever, Urbanism and Planning, the Principle of Conservation, the Principle of Neighborhood, the Principle of Economic Activity.

* Bu makale, 6-8 Mayıs 2013 tarihinde Bursa’da gerçekleştirilen II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü.

İletişim: esadtiryaki@gmail.com. Adres: Uludağ Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Görükle Kampüsü 16059, Bursa.

Atf©: Tiryaki, M. E. (2014). Turgut Cansever’de şehircilik ve planlama düşüncesi. *İnsan & Toplum*, 4(7), 5-24.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12658/human.society.4.7.M0090>

Giriş

Şehir mekânı, mekânın oluşumuna rehberlik eden düşünce dünyası ve düşüncenin uygulaması olan fiziki planlama bağlamında ikili bir tabiata sahiptir. Her şehir mekânı, mekânda tecessüme bürünen iyi veya kötü bir felsefeye sahiptir ve binalar, sokaklar ve diğer fiziki unsurlardan müteşekkil şehir adı verilen form bu düşünceden yansımalar içerir. Dolayısıyla şehir mekânının sadece metafiziksel bir olgu olmadığı, bununla beraber aklı dikkate almak, bütün fiziki yapıyı aklın ışığında değerlendirmek bağlamında şehrin fiziki olandan müstakil ele alınamayacağı görülür. Şehir mekânının bu ikili tabiatı şehir tarihinde pek çok düşünür ve mimar tarafından vurgulanmış, şehirler bu iki durumdan her ikisini de dikkate alan bir bakış açısı ile değerlendirilmiştir.

Turgut Cansever de şehir gibi bir olguyu yukarıda ifade edilen ikili tabiat bağlamında ele almış ve şehri düşünce dünyası ve fiziki dünyanın kesişimi olarak görmüştür. Cansever her ne kadar projelerini ağırlıklı olarak¹ mimarlık disiplini altında temellendirse de mimariye yönelik düşüncelerini şehir mekânına oldukça ehemmiyet veren ve şehri mimarlığın yuvası olarak telakki eden şehir perspektifi üzerinden oluşturmuş ve projelerini de yine şehircilik ve planlama disiplinlerine itibar edecek tarzda kurgulamıştır. Bununla beraber Turgut Cansever'i merkeze alan çalışmalara bakıldığında Cansever'in mimarlık felsefesine ağırlık verildiği ve onun şehircilik ve planlama bağlamındaki düşüncelerinin ikinci planda kaldığı gözlenmektedir.² Cansever'in uygulanan az sayıdaki projesinin tekil mimari yapılar bağlamında ele alınabiliyor olması bu çalışmaların Cansever'in mimarlık düşüncesini merkeze almasının nedenini açıklayan bir olgu olarak ele alınabilir. Fakat Cansever'in uzun yıllara yayılan entelektüel çabasına bakıldığı zaman onun şehir gibi farklı disiplinleri ve kavramları kuşatan bir oluşumu sadece mimarlık kavramı ve disiplini ile ele almadığı, bununla beraber şehircilik ve planlama gibi kavramlara da ehemmiyet verdiği görülmektedir. Buradan hareketle Cansever'de şehircilik ve planlama düşüncesini merkeze alan bir çalışmanın Cansever'in mimarlık, şehircilik ve planlama kavramları arasında hareket eden entelektüel yolculuğunu anlamaya katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Cansever'in, uygulanan az sayıdaki projesinin zeminini oluşturan ve bu projeleri en üst ölçekte şehir olgusu ile ilişkili hâle getiren şehircilik ve planlama düşüncesi üç temel ilke şeklinde ele alınabilir. Bu ilkelerden birincisi, çalışmanın ikinci bölümünde göçebelikle yerleşiklik arasındaki alışverişten doğan hareketi ve Cansever'in bu hareketin mekânsal yansıması olan tarihi mimarlık mirasına sahip şehirlerimizin korunması ve sürekliliğinin sağlanmasına dair düşüncelerini "muhafaza ilkesi" başlığı altında açıklanmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde komşuluk kavramından yola çıkılarak Cansever'in eve ve sokağa yüklediği anlamlar ile mahalli formasyonlara dair

1 Cansever'in 1999-2003 yılları arasındaki Zeytinburnu Pilot Şehir Projesi ile 2001 yılında Ankara Ballıkuyumcu'daki Toplu Konut Projesi mimarlık yaklaşımı ile beraber ağırlıklı olarak şehircilik ve planlama düşüncesi bağlamında okunabilir.

2 Bu konudaki birkaç çalışma için bk. Düzenli, (2009); Güner, (1997); Demirgüç, (2006).

fikirleri "komşuluk ilkesi" çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümü ise Cansever'in bölge planlaması ve bölgesel iktisat disiplinlerine yaklaşımını "iktisadi faaliyet ilkesi" başlığı altında tartışmaktadır. Sonuç kısmına ayrılan beşinci bölümde ise çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Muhafaza İlkesi

Cansever'de şehircilik ve planlama düşüncesinin temel kavramlarından birincisi "muhafaza ilkesi" başlığı altında incelenebilir. Cansever'in düşünce dünyasında muhafaza kavramı felsefi olarak göçebelik ve yerleşiklik arasındaki zıtlıktan hasıl olan hareketle bu hareketin oluşturduğu "hareketli kültüre" ve bu eylemin fiziki mekândaki yansımaları olan tarihî mimarlık mirasına sahip şehirlerimizin sürekliliğini sağlamaya gönderme yapar.

Cansever'in şehircilik ve planlama düşüncesinde önemli bir yer tutan muhafaza ilkesi her şeyden önce, göçebe kültürle yerleşik kültür arasındaki, hem göçebelikten yerleşikliğe hem de yerleşiklikten göçebeliliğe gidiş-gelişlerle mevcut olan esnek örgüye atıf yapmaktadır. Mekân bakımından göçebelikle yerleşiklik arasındaki bu alışverişi içeren hareket ise tarihî mimarlık mirasına sahip şehir dokularının muhafaza edilmesi ile mümkün olur ve muhafaza düşüncesi sahip olduğu dinamik süreçlerden dolayı şehirlerde değiştirilmesi gereken özelliklerinden bağımsız olarak ele alınamaz. Değişeceklerin ve sabit kalacakların belirlenmesi için ise öncelikli olarak yerleşiklik ile göçebelik kavramlarının açıklığa kavuşturulması ve bu kavramların şehir mekânı perspektifinden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Göçebelik söz konusu olduğu zaman söylenmesi gerekenlerin başında göçebenin hareket ettiği her zaman birimine belirli bir mekânsal değişikliğin tetabuk etmesi gelmektedir. Dolayısıyla göçebe hareket ettiği her an için farklı bir mekânsal yapıyı dikkate almak zorundadır. Bu zorunluluğun oluşturduğu mekânsal hareket en genel ifadeyle bozkırlardan daha verimli olan bir mekânsal yapıya yani şehirlere dolayısıyla şehrin anlamının içinde mündemiç olan yerleşikliğe doğru meyleder (Burckhardt, 2005, s. 123). Göçebe için yerleşik olarak karar kılmak, herhangi bir mekânda durarak hareketi sınırlamak ya da hareketsiz kalmak demektir. Bu düşünceden yola çıkarak hareketsiz kalmaktan daha menfi olan herhangi bir şeyi muhafaza etmenin göçebe tarafından esaret olarak değerlendirildiği söylemek mümkündür. Göçebenin bakış açısıyla yerleşik insan, kendini hareketin değiştirici ve geliştirici etkisine kapamış, bununla yetinmeyerek gerek mekânı gerekse o mekânsal yapıda mevcut olan ilişkiler ağını korumayı hedef edinmiş bir esirdir.

Söz konusu sabitliğin göçebe tarafından esaret olarak değerlendirilmesi ve yerleşikliğin hareketi kısıtlayan olumsuz tabiatı yerleşik insan tarafından zıt bir bakış açısıyla

ele alınır. Yerleşik insan, mekânsal olarak hareketi sınırlamanın veya sonlandırmanın getirdiği menfi tesirleri âlemin zaman bakımından değişen yapısına karşı güvenebileceği bir birikim inşa ederek müspet hâle getirir. Hareket etmediği için değişmekte olan şeyi gözlemlene dolayısıyla etrafında olup bitenleri değerlendirme yeteneğine sahiptir (Burckhardt, 2005, s. 124-125). Yerleşğin gözünde sabit olmak asalet sahibi olmak anlamına gelir, dolayısıyla devamlı hareket ederek mekânda yer tutma becerisi gösteremeyen göçebe insan barbar ve vahşi olarak tesmiye edilir. Yerleşğin mekânda yer tutma becerisi ise doğrudan mekâna dair tecrübe kazanılması ve bilgi birikiminin genişlemesi anlamına gelmektedir. Bu tecrübe ve bilgi birikimi neticesinde elde ettiği zenginlik ve kavrayış hareket etmediği için mekânı muhafaza isteğiyle neticelenir: Yerleşik insan için bilginin esas tezahür ettiği alan muhafazadır. Yerleşik insan bulunduğu mekânı ne kadar muhafaza ederse etrafındaki çevrenin ve âlemin değişen yapısına karşı o kadar çok bilgili olacağını düşünür.

Yerleşik insanla göçebe insan arasındaki yukarıda ifade edilen mevcut zıtlık İslam tarihi bağlamında İslam coğrafyasının ortaya çıkardığı bir durumdur. Fakat bu zıt hayat tarzları olumsuz neticeler üretmekten daha çok birbirini dengeleyen ve müteakabiliyet arz eden iki mütemmim unsur olarak ele alınmalıdır (Burckhardt, 2005, s. 125). İslam kültürü de esas manada göçebe ile yerleşik olanın, yani değişenlerle sabitlerin önce farklı kutuplarda yer alması ardından da dengeli bir yapıya kavuşması suretiyle aynı potada erime hikâyesi olarak okunabilir.³ Burckhardt'tan yola çıkarak hareket kavramının, göçebenin ve yerleşğin kendi bakış açılarıyla gördüğünden daha fazlasını içererek göçebelikle yerleşiklik arasındaki akışkanlıktan hasıl olan bir eylem hâline geldiği ifade edilebilir.

Cansever Burckhardt'ın göçebelikle ve yerleşikliğe dair düşüncelerinin de etkisiyle göçebelikle yerleşiklik arasındaki bu alışverişi hareketli kültür olarak adlandırır. Ernst Diez'in İslam kültürüne yönelik çalışmalarından etkilenen ve bu çalışmaları kendisi için büyük bir şans olarak değerlendiren Cansever, muhafaza düşüncesinin temellerini de Diez'e atıfla oluşturur. Diez'in, İslam mimarisini 20. asrın pragmatik ve analitik yaklaşımlarıyla vücuda getirilmesi mümkün olmayan "transandantal düşünce ürünü" olarak ele aldığı belirten Cansever, onun bu transandantal düşünce ürününe imkân veren esas şeyi sosyal yapıdaki hareketli kültür olarak değerlendirdiğini ifade eder yani kültür

3 Burckhardt, göçebe ile yerleşik arasındaki ilişkiyi sağlayan esas şeyin İslam'ın kendisi olduğundan bahsederek İslam'ın, yerleşik olan ile göçebe olanın terkinin barındırdığını ifade eder. Yerleşik istikrar ve dengeyi seçerken kendini mekânla sınırlar ve fakat bu tahdit zamanın kendini tekrar eden ritmine karşı onda güven ve tecrübe oluşturur, şeylerin nasıl devir daim ettiği bilgisine sahip olarak sırtını yaslayacağı bir arka plana sahiptir. Göçebe ise İslam'ın manevi sistemine atıfla kendini gelip geçici şeylere, nihai anlamda bu dünyaya ve içindekilere bağlamaz. İslam genel olarak şehri ve yerleşik olmayı tavsiye etse de Burckhardt'a göre göçebe kültürün savaşıllığından, asaletinden ve misafirperverliğinden azami derecede istifade eder. Burckhardt, İslam'da, yerleşik olanın bir miktar göçebe ruha sahip olması, göçebe olanın da bir miktar yerleşikliğe ve muhafazaya saygı duymasının gerekliliği olarak Çin kültüründeki, beyaz kısmında siyah nokta, siyah kısmında ise beyaz nokta bulunan yinyang metaforunu örnek olarak verir (Burckhardt, 2005, s. 119-137).

kendi sürekliliğini sağlamakta ve özellikleri muhafaza ederken hareketin oluşmasına imkân veren bir niteliğe sahip olmaktadır (Tanyeli & Yücel, 2007, s. 352). Buradan da anlaşılacağı gibi Cansever'de muhafaza ilkesi felsefi olarak hareket hâlindeki, hem göçebeliliğin hem de yerleşikliğin terkiğini barındıran kültürün ve bu kültürü oluşturan özelliklerinin muhafaza edilmesi anlamına matuftur ve Cansever bunu insanı ilgilendiren meselelerin değişmeyen tabiatları itibarıyla her zaman geçerli olmasına bağlar. Bu meseleler insanın bu dünyada bulunması bakımından öncelikli olarak fiziki temelleri olan yaşamak ve barınmak gibi meseleler olmasına ilaveten bu fizikselliğin ötesinde "nasıl yaşamak" sorusuna cevap veren ve ilahî menşeden kaynaklanan dinî öğretilere dair meseleler de olabilir. Ona göre insanın nasıl yaşamak sorusuna verdiği cevaplarda kullandığı malzemeler değişecek, bu malzemelerden yola çıkarak ürettiği ve geliştirdiği programlar değişikliğe uğrayacak ama nihai noktada "Nasıl yaşamak?" sorusu gibi felsefi meseleler baki kalacaktır. Meselelere merkezi bir rol verilmesinde Mies van der Rohe'nin belirgin etkisine rağmen Cansever onun bu tavrını eklettik bulur. Cansever'e göre van der Rohe, Burckhardt'ın İslam kültürüne atfla ele aldığı şekliyle göçebe ve yerleşiklik arasında, birbiriyle tezat oluşturma dolayısıyla çeşitlilik ve zenginlik sağlayarak dengeye ulaşma bakımından, varlığın çeşitliliğini ve çok yönlülüğünü ihmal etmekte ve bu konuda bütünlük sağlayamamaktadır (Tanyeli & Yücel, 2007, s. 308).

Cansever'in meselelere daha çok önem veren tavrı mekânsal olarak tarihî mimarlık mirasının korunması şeklinde tebellür eder. Kendisini ziyaret eden Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Kont Sforza ile konuşmalarının başında onun "İstanbul'un en önemli meselesi nedir?" diyerek söze girdiğini ve kendisinin hiç düşünmeden "Tarihî mimarlık mirasının korunmasıdır." şeklinde cevap verdiğini, misafirin de bundan çok etkilendiğini aktarır (Tanyeli & Yücel, 2007, s. 52). Bu bağlamda İslam kültüründe mimarlık mirasına sahip olan şey şehrin kendisidir ve tarihî mimarlık mirası yani göçebe kültürle ile yerleşik kültür arasındaki denge bizzat şehrin kendisine tekabül eder. Yapı mimari karakterinden dolayı her şeyden önce yerleşik ve sabittir, mekânda hacim olarak yer kaplar ve değişmeme yani fonksiyonel olarak içinde barınacakları muhafaza etme üzerine inşa edilir. Yapının içinde yaşayanları koruma bağlamında değişmeyecek tarzda inşa edilen karakteri yapıları oluşturan taş, ahşap veya kerpiç gibi malzemelerin doğal hâllerinde bırakılmasıyla dengede tutulur. Bu doğallık göçebenin, dünya ve içindekilerin gelip geçici olmasını merkeze alan felsefesini yad etmekten ve tabiat kavramını zihinde canlı tutarak hareketli bir yaşam tarzına sahip olmaktan başka bir şey değildir.⁴

Böylece Cansever'de şehirçilik ve planlama düşüncesinin ilk ilkesi belirgin hâle gelmiştir. Cansever'in şehirçilik ve planlama düşüncesinde muhafaza ilkesi malzeme ve

4 İslam kültüründe şehirlerin oluşumu yapılarda kullanılan malzemelerin mümkün mertebe doğal hâllerinde bırakılması bağlamında ele alınır, bu açıdan İslam kültüründe şehirler göçebelik ile yerleşiklik arasındaki hareketin mekânsal sonucu olarak değerlendirilebilir.

programları değiştirerek kültürün devamlılığını sağlayan, göçebe kültürle yerleşik kültür arasındaki alışverişin etkisiyle hareketli bir yapıya kavuşan tarihî mimarlık mirasına sahip şehirlerimizin korunmasına atıf yapar ve bu şehirlerimizin sürekliliğini sağlamayı amaç edinir.

Komşuluk İlkesi

Cansever'in şehircilik ve planlama düşüncesinde "komşuluk ilkesi" onun şehre dair düşüncelerinin ikinci ilkesini oluşturmaktadır. Cansever'de komşuluk ilkesi birbiri ile yakından ilişkili olan iki farklı düşünce üzerine inşa edilir. Bu düşüncelerden birincisi zamanda vahdet, mesafe azalması ve ilişki şeklinde üç öge ile ilişkili olarak ev ve sokak gibi şehrin en temel iki mekânsal ögesini dikkate almaktadır. Komşuluk ilkesinde önemli bir rol oynayan ikinci etmen ise evin ve sokağın ifade ettiği anlamları genişleterek komşular arası ilişkiyi örgütleyebilecek yegâne form olan mahalli formasyonlar şeklinde ifade edilebilir.

Dilimizde konuşmak fiilinden türetilen komşu kavramı yan yana olmak, bitişik olmak, çok yakın olmak gibi anlamları barındırır. Ayrıca Türkçede yakın veya yöre anlamlarında kullanılan civar kelimesi de Arapçadaki komşu olmak fiilinden (câvera) türetilir. Benzer bir kullanım İngilizcedeki "neighbor" kavramı için de geçerlidir, kavramın kökenindeki "nigh" eki zaman, mekân ve ilişki bakımından yakında olana atıf yapar. Böylelikle komşu ya da komşuluk gibi bir kavramdan bahsedebilmek için, zamanda vahdet ve mesafede giderek azalma şeklinde ifade edilebilecek mekân birlikteliği ile ilişki bakımından birbirleriyle etkileşim içinde bulunan şahısların var olması gerekmektedir.

Komşuluk kavramında ilk olarak dikkate alınması gereken zamanda vahdetin gerçekleşme zorunluluğudur. Yüzlerce yıl önce herhangi bir mekânda yaşayan insanların aynı mekândaki mevcut insanlara komşu olarak ele alınamaması komşuluk kavramının zaman kavramı ile ilişkisini açıklamakta ve komşu olacak insanların zaman bakımından birlik içerisinde bulunmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Komşulukta zaman birlikteliği mesafede giderek azalma şeklinde ifade edilebilecek mekân birlikteliğini de beraberinde getirmektedir. Komşu olan kişilerin aralarındaki mesafenin belirlenmiş bir sınıra⁵ kadar giderek azalması komşuların fiziki mekân bakımından birbirlerine yakın yerlerde yaşamalarını gerektirmektedir. Bununla beraber zaman birlikteliğini gerçekleştirip mesafe bakımından da birbirlerine yakın olmalarına rağmen ilişki kuramayan ve birbirlerine ihtiyaç hissetmeyen kişilerin komşu olarak tesmiye edilememeleri

5 Mesafenin giderek azalması iki mekân, nesne ya da şey arasındaki uzaklığın tamamen bitmesi ve o şeylerin üst üste örtüşmesi veya çakışması örneğindeki şekliyle ele alınmamalıdır. Şehir hayatında, özellikle İslam kültürüyle şekillenen şehirler söz konusu olduğunda mesafenin giderek azaldığı ve fakat bir noktadan sonra artık sabitlendiği belirlenmiş bir sınır elzemdir ve bu değişmeyen sınır da mahremiyetin başladığı yer olarak tayin edilir.

komşu olarak tarif edilen insanların birbirleriyle etkileşim içerisinde olmalarını ve toplumsal olarak alışveriş içerisinde bulunmalarını bir zorunluluk hâline getirmektedir.⁶

Toplumsal açıdan komşu olma hâlinin zamanda vahdet, mesafe azalması ve ilişki gibi üç ögeyi örgütlemesi şehir hayatı bağlamında müşterek bir hareketi ortaya çıkarır. Bu müşterek hareketten yola çıkarak komşuluk bir kişinin bir başkasına ihtiyaç duyması olarak tavsif edilebilir ve bu muhtaç olma hâli nihai noktada insanın meselelerini çözme konusunda kendi kendine yetemeyeceği anlamına gelir.⁷ Komşuluğun zamanda vahdet, mesafe azalması ve ilişki gibi üç ögeyi içeren felsefi yapısı üçüncü boyutta ev ve sokak gibi iki temel birimi ortaya çıkarır.

Evin ve sokağın komşuluk bağlamında birbirini destekleyen bu ilişkisi Cansever'in ilk yıllarında göz ardı edilir ve Cansever bu meseleye oldukça mesafeli yaklaşır:

"Le Corbuesier ev diyor, Wright ev diyor, rasyonalistler ev diyorlar. Ben başlangıçta biraz yadırgadım bunu. Canım ev küçücük bir şey işte! Koskoca mimarlık varken! Bir de tabii o koskoca mimarlığın o koskoca şeyleri, ibadethaneler, camiler, kiliseler varken... Doğrusu senelerce yadırgadım bunu." (Tanyeli & Yücel, 2007, s. 256).

Eve herhangi bir anlam yüklenmemesi evlerle teşekkül eden ve evi şehre açan sokağın da göz ardı edilmesi ve ona herhangi bir ehemmiyet atfedilmemesi demektir. Hatta komşuluğun gerektirdiği ilişkinin müşahhas bir örneği olarak vücut bulan ve komşuluğa yüklenen dini nasihatlerin ihmalıyla teşekkülü mümkün olmayan organik yol dokusu Cansever'in ilk yıllarında "düşüncesiz insanların" ürünü olarak vasıflandırılır. Organik yol dokusu ismi verilerek canlılık hasredilen bu yol dokusunu Cansever, uzun bir süre akılsızlık ve umursamazlık olarak adlandırır fakat kendi ifadesiyle "yanıldığını" oldukça geç bir dönemde anlayacaktır (Tanyeli & Yücel, 2007, s. 256).

Cansever'in eve ve sokağa yönelik menfi yaklaşımları, düşünce dünyasındaki değişimler ve bilgi birikiminin giderek zenginleşmesiyle ilerleyen yıllarda büyük bir farklılık gösterir ve bu türden bir sokak dokusunun oluşumu insanın dünyaya bakma imkânını zenginleştiren bir unsur olarak ele alınır. Dünyaya çeşitli şekillerde bakmaya imkân tanıyan bu sokak dokusu Orta Çağ, Osmanlı ve Doğu İslam ülkelerinde ev planlarında

6 Sorumluluk kavramının da esas manada komşuluk için gerekli olan bu örgütlenmeden neşet ettiği ifade edilebilir. Buradaki sorumluluk düşüncesinin, fiziki çevreye yönelik sorumluluktan önce civardaki insanlardan sorumlu olmayı, yani komşuluk hakkını gerekli kıldığı özellikle vurgulanmalıdır.

7 Buradan hareketle komşu, insanın, sınırlarını aşarak başkalaşma ve özgür bir birey olma gibi iddialarına engel teşkil eden ve giderek bu iddiayı dengeleyen müspet bir kavram olarak ortaya çıkar. Kendisi olan insan yakınında yaşayan insanların komşusudur aynı zamanda. Fakat komşuluk bu düşüncenin zıttını da barındırır: İnsan kendini diğer insanlardan tefrik etmeye civarında yaşayan insanlardan başlar. Birbirine tezat teşkil eden bu iki düşüncenin üzerine inşa edilen komşu kavramı nihai noktada "ben" in dışında yer alarak insanın evrenle olan ilişkisini anlamlandırmaya katkı sağlayan bir hüviyet kazanır. Komşu her şeyden önce, ferdi yaşamının ve davranmanın belirli ölçülere göre hudutlarının çizildiği ve müşterek hareketin vazgeçilmez olduğu dünyaya ait bir kavramdır.

farklı istikametlere bakabilmeye imkân tanıyan evlerin oluşmasına da katkı sağlar. İnsanın çizdiği doğrusal hatlarla, farklı istikametlere açılan bu sokak dokusuna sınırlı yönler vermesi esasında çizgiyi çeken zihnin de tek boyutlu bakış açısına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Buna ilaveten ferdiyetlerdeki farklılıklar ihmal edilmekte insan dünyayı sadece çizilen bu yönlerin içinden görme zorunluluğu ile karşı karşıya bırakılmaktadır (Tanyeli & Yücel, 2007, s. 242).

Cansever'in sokağı dikkate alan bu yaklaşımıyla beraber artık ev de insanın gündelik yaşamında önemli roller üstlenen bir öge hâline gelir. Şehri insanın kendi hayatını düzenlemek için meydana getirdiği en önemli ve en büyük fiziki ürün olarak addeden Cansever, şehirde insanlar arasındaki ilişkilerin oluşmasının ve bu ilişkilerin gelişmesinin ilk aşamasını ev olarak görür:

"Bu yoğun ilişkiler sistemi içinde şehrin ilk yapı taşı olan ev, insanın barınma zaruretinin bir ürünü, aynı zamanda ailenin yaşama çevresi ve insandan insana ilişkilerin ve aileler (toplumun organize olmuş birimleri) arasındaki ilişkilerin oluşması yolundaki gelişmenin de ilk aşamasıdır." (Cansever, 2009, s. 101).

Eve ve sokağa olumlu anlamlar yüklenmesiyle bu iki küçük ve fakat önemli öge Cansever'in şehircilik ve planlama düşüncesinin en önemli kavramları hâline gelir. Cansever İbnü'l Arabî'ye atıfla kullandığı "ferdiyetin yüceliği" kavramını ev ve sokak gibi cüzi unsurlardan yola çıkarak ele alır. Farklı istikametlere göre yerleşen evler sayesinde doğrusal hatlar meydana gelmez ve evlerdeki bu çeşitlilik sokak dokusunun da farklılıkları dikkate alması ve bireysel değeri yüceltmesiyle sonuçlanır. Ev ve sokak, artık koskoca mimarlığın küçük ve önemsiz nesnelere değil, mahalli şartları farklılaştıran, uygun komşuluk münasebetleri kuran, hane sahiplerinin şehirselleşen kolektif hayata açılmasına imkân tanıyarak tabiata bağlı bir mekân anlayışı sunabilen müstesna fiziki dokulardır (Tanyeli & Yücel, 2007, s. 268). Ev ve sokak arasında kurulan bu organik ilişki sayesinde zamanda birlik sağlanır, mesafeler mahremiyet sınırının tayin edildiği yere kadar azalır ve komşuluk ilişkileri kuvvetli hâle gelir.

Herhangi bir ev ve o evi şehre bağlayan en temel bağlantı olan sokak arasındaki ilişki ile farklı ev ve sokakların arasında kurulan büyük ölçekli ilişkiler ağını içeren mahalli formasyonlar ise komşuluk ilkesinde dikkate alınması gereken ikinci önemli noktadır. Aile, ev ve sokaklar arasındaki etkileşimden neşet eden ve hem sosyokültürel hem de fiziki karaktere sahip mahalle olgusu Cansever'in şehircilik ve planlama düşüncesinin neredeyse en önemli ögesidir. Cansever birçok yazısında fiziki planlama faaliyetinin mahalli formasyonlara dayanması gerektiğini belirtir. Ona göre insanın dünyanın güzelleştirilmesine katkı sağlaması ancak mahalle ölçeğine dayanan mekânsal biçimlenmelerle mümkündür. Farklı taleplere ve farklı ihtiyaçlara tekbül eden evler sadece mahalle ölçeğinde inşa edilebilir ve başka insanların aldıkları kararlara saygı duyan ve önceden alınan kararları zedelemeyen, onları yücelterek yeni bütünlükler tesis eden düzen de ancak mahalle ölçeğinin korunması ve geliştirilmesiyle mümkündür. Ona

göre, mahalle bekçisi bile olsa, her insanın hakkı olan dünyayı güzelleştirme fiiline katılma imkânı veren bu çözümlerle, insanlığın gelecekte hedefleyeceği büyük bir idealdir (Tanyeli & Yücel, 2007, s. 406).

Sonuç olarak Cansever'in şehircilik ve planlama düşüncesinde komşuluğa yüklenen anlamları ev, sokak ve mahalle ölçeklerinden hareketle içeren komşuluk ilkesi belirgin hâle gelmiştir. Komşuluk ilkesi felsefi olarak zamanda vahdet, mesafede azalma ve ilişki şeklinde üç kavrama dayanır ve bu üç kavramın üçüncü boyutta ev ve sokak gibi iki mekânsal yapıyı ortaya çıkarmasıyla bu mekânsal yapıları içeren mahalli formasyonlar şeklinde tebarüz eder.

İktisadi Faaliyet İlkesi

Cansever'in şehircilik ve planlama düşüncesinde önemli bir yeri olan üçüncü ilke "iktisadi faaliyet ilkesi" olarak ifade edilebilir. Cansever şehir hayatının vazgeçilmez olan iktisadi yaşamı, şehrin iktisadi faaliyetlerini kontrol edebilme ve düzenleyebilme potansiyeli barındıran bölge planlamadan yola çıkarak çok merkezli şehirler bağlamında ele alır.

Cansever şehir merkezinde yer alan iktisadi faaliyetlerin herhangi bir kontrol mekanizmasına tabi tutulmadığından bahisle, mikro ölçekli fiziki planların fayda verebilmesi için makro ölçekte iktisadi faaliyetlerin planlanmasının elzem olduğunu vurgular ve şehir mekânının geleceğine yönelik fiziki planlama çalışmaları için bir kontrol sisteminde olan ihtiyaçtan bahseder (Cansever, 1998, s. 142-153). Cansever'in yukarıdaki şikâyetini anlayabilmek için şehirlerin büyümesi ve gelişmesi ile bu olguyu kontrol altında tutan denetim sistemleri arasındaki ilişkiye kısaca temas etmek gerekmektedir.

Şehirlerin gelişim seyri incelendiği zaman, şehir merkezindeki iktisadi faaliyetlerin planlanmasının düzen kurma ve denetim oluşturma gibi birtakım şartları gerekli kıldığı ve bu şartların şehrin kendi iktisadi yapısı ve onun dışında kalan kır ve köyün iktisadi yaşamı gibi çift taraflı bir etkiye açık olduğu görülür. Türk-Osmanlı şehirleri söz konusu olduğu zaman şehir merkezindeki iktisadi faaliyetler, iki önemli unsur tarafından denetim altında tutulmuş ve mekân olgusu bu iki denetimden bağımsız olarak ele alınmamıştır. Bu iki önemli unsur esnaf örgütlenmesi ve vakıf sistemidir.

Esnaf örgütlenmesi, mal ve hizmet üretimiyle ilgili herhangi bir iş kolunun belirli alanında uzmanlaşan çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenme olarak tarif edilebilir. Uzmanlaşma ve farklılaşmayla detaylı bir yapı ihtiva eden bu sistemin esas mekânı şehir veya kasabaların merkezleri olarak belirlenmiştir. Farklı şehirlerde yer alan örgütlenme türleri nüfus miktarı ve iktisadi hayat tarzı gibi niceliklere bağlı olarak değişiklik gösterse de model olarak ayındır (Genç, 2007). Esnaf örgütlenmesini şehir

mekânı için önemli kılan unsur, örgütlenmenin hem sayı hem de mekân itibarıyla yakın ilişkiye imkân veren ve fakat sınırlandırılmış bir büyüklüğü aşmayacak bir biçimde yapılandırılmış olmasıdır. Büyüklüğün sınırlandırılmış bir yapıda olmasıyla esnaf örgütlenmesi şehrin iktisadi hayatının kontrol edilmesine katkı sağlar ve mekân kurgusunu dengeleyen bir unsur hâline gelir.

Şehir merkezindeki iktisadi hayatı dengeleyen bir diğer unsur da vakıflardır. Vakıf ve şehir ilişkisi söz konusu olduğunda vakıfların şehirlerin gelişimini olumlu yönde desteklediği görülmektedir. Vakıfların, oluşumuna ciddi olarak katkıda buldukları dinî yapılarla şehirlerin sadece merkez ve imaj noktalarını belirlemediği, şehir merkezindeki ticari fonksiyonlarda da söz sahibi olup şehrin iktisadi faaliyetlerine müspet katkı sağlayarak denetim unsuru hâline geldikleri ifade edilmelidir. Leeuwen, Şam örneğinden yola çıkarak şehir vakıflarının iktisadi önemine dikkat çeker ve vakıfların genellikle şehirleri inşa ve ihya etme projeleri bağlamında ele alındığını vurgular.⁸ Böylelikle iktisadi canlanma ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik politikalar için vakıf müessesesi ekonomik, sosyal ve idari entegrasyon sağlayan etkin bir mekanizma hâline gelir (van Leeuwen, 2012, s. 217-221). Vakıfların toplum için ekonomik, sosyal ve idari açıdan bir entegrasyon mekanizması hâline gelmesiyle vakıfların mekânın şekillenmesinde önemli bir rol üstlendiği ve giderek vakıfların şehir mekânı üzerinde iktisadi ve sosyal açıdan bir denetim unsuru hâline dönüştüğü ifade edilebilir.

Şehrin kendi bünyesinde yer alan esnaf örgütlenmesi ve vakıf müessesesi gibi bu iki denetleyici unsur, şehrin dışındaki haricî form olan kır ve köyün iktisadi hayatı tarafından dengede tutulur. Şehrin iktisadi hayatının bu haricî formun iktisadi yapısına bağlı bulunması her şeyden önce tarım ve ziraat kavramlarını dikkate almayı gerekli kılar. Dolayısıyla şehrin merkezindeki iktisadi faaliyetler, kendisinin dışında başka bir şeyle yakından ilişkilidir ve giderek ona bağımlı hâle gelmiştir. Bu noktadan hareketle Türk-Osmanlı şehirleri ile bu haricî form arasındaki ilişki mekân bakımından toprak merkezlidir, herhangi bir zirai faaliyete söz konusu olan arazinin alım-satımı, vakfedilmesi ve başışlanması müsaade edilmez.⁹ Çiftçilerin zirai üretimi düşürmeye sebep vermeleri, toprağı işletmeden tutmaları veya toprağı terk ederek şehirlere göç etmelerine izin verilmez (Genç, 2002, s. 46-49). Dolayısıyla geleneksel şehir mekânındaki iktisadi

8 Leeuwen, vakıfların kırsal kesimin gelirlerini şehirlere yatırıma dönüştürmek üzere toplayan bir unsur hâline geldiğini de özellikle vurgular. Bu da, vakıfların sadece şehrin merkezindeki iktisadi faaliyetler bakımından değil, buna ilaveten kırsal üretim biçimleri bakımından da bir kontrol mekanizması olduğunu açıklamaktadır.

9 Osmanlı sistemindeki bu çeşit topraklara miri arazi adı verilir. Buradaki temel düşünce aile işletmesinin muhafazasını temin etmek ve parçalanarak küçülmesini önlemek veya yeni arazi ilavesi ile daha büyük aile işletmelerine dönüşmesine imkân vermemek şeklinde tespit edilmiştir. Toprak üzerinde tarım ve zirai faaliyetin denetimine ve sürekliliğine dair bu sıkı kontrol mekanizması köyden şehirlere akması muhtemel göçün önünde kuvvetli bir set vazifesi ifa eder. Köy ve şehir arasında kurulan bu pozitif ilişki bağlamında şehrin iktisadi bünyesi dışarıdan gelebilecek herhangi bir değişikliğe karşı korunmuş olur.

faaliyetler, köy ve kır yaşamının iktisadi yapısı ve şehir merkezindeki esnaf örgütlenmesi ve vakıf sistemi gibi denetim mekanizmaları ile çift taraflı planlı ve kontrollü bir yapıya kavuşur.

Esnaf örgütlenmesinin ve vakıf müessesesi gibi sistemlerin işlemediği zamanlarda yaşayan ve bu tür kontrol mekanizmalarının eksikliğini hisseden Cansever'e, şehrin iktisadi yaşamına dair kontrol mekanizması tesis edebilme potansiyelini barındıran ve 1950'lerden sonra bir disiplin olarak teşekkül eden bölge planlama ve buna bağlı olarak bölgesel iktisat yardımcı olmuştur. Bölge planlama ölçek açısından şehir mekânını ihata edecek şekilde iktisadi faaliyetlerin mekânsal karakterlerini dikkate alan ve herhangi bir şehirdeki iktisadi faaliyetlerle farklı şehirlerdeki iktisadi sistemleri üst ölçekte irtibatlı hâle getiren bir disiplin olarak tarif edilebilir. Bölge planlama vasıtasıyla şehircilik ve planlamaya dair düşüncelerine, şehir mekânının mütemmim cüzlerinden olan iktisadi faaliyeti dâhil eden Cansever, 1960'larda İstanbul planlamasının makro planlar olmadan mikro ölçekte hazırlanmasından yakınmaktadır (Cansever, 1998, s. 142-153). Yukarıda ifade edilen, bir tarafında kır ve köyün iktisadi sistemi olan tarım ve ziraat diğer tarafında ise şehir merkezinin iktisadi yapısını oluşturan esnaf örgütlenmesi ve vakıf sistemi gibi denetleyici unsurlarla beraber oluşturulan dengenin hilafına, planlama düşüncesi şehrin iktisadi hayatına yönelik kapsayıcı planlar yapmak yerine her yapı adası ve parseli tek tek ele alır, mevcut parselasyon düzenini sıhhiyeleştirmekten yola çıkarak her yapının cumbası, komşu mesafesi gibi mimari unsurlarını tayin eder. Cansever oldukça kısıtlayıcı bu durumda mimarlığı yapmaya imkân kalmadığından bahisle şehir planlamasının sağlıklı olabilmesi için şehrin büyüme temposunun bilinmesinin elzem olduğuna vurgu yapar (Cansever, 2009, s. 259-262).

Cansever, bölge planlama bağlamında ifade ettiği düşüncelerinde İstanbul'a merkezi bir rol verir ve İstanbul örneğinden yola çıkarak mevcut sosyoekonomik yapı ve oluşumlar incelenmeden yapılacak planlama çalışmalarının Türkiye'de nüfus ve iktisadi faaliyetlerin, hizmetlerin dengeli dağılımını dikkate almayan bir planlama olacağından bahseder. Böylece fiziki planlama çalışmasının başta iktisadi faaliyetleri ve dağılımı dikkate alan bölgesel sonuçlarının mekânsal planlama ile uyumlu hâle getirilmesi bir zaruret olarak ortaya çıkar (Cansever, 1998, s. 241-242). Cansever'in bölge planlaması ve buna bağlı olarak bölgesel iktisat konusundaki düşüncelerinde Lloyd Rodwin'in belirgin bir etkisi vardır:

"1960'tan sonra bir insan benim düşüncelerimin gelişmesinde rol oynadı: Lloyd Rodwin. Bir sosyal bilimci, iktisatçı ve plancı... Rodwin'le düşüncelerimi adanıklı zenginleştirme imkânı buldum." (Tanyeli & Yücel, 2007, s. 238).

Rodwin'in "İktisaden Gelişen Ülkelerde Büyük Şehir Politikası" başlıklı makalesine özellikle vurgu yapan Cansever, herhangi bir metropolde arazi kullanımı ve ulaşım ilişkilerini kapsayacak metropol gelişme planının ülke yerleşme planlaması, bölge fiziki planlaması ve metropol planlaması şeklinde giderek daralan ölçeklerle beraber ele

alınması gerektiğini vurgular. Bu üç ölçeğin her adımında ise sosyal, ekonomik ve fiziki planlama bütünlüğünün sağlanması bir zaruret hâline gelir (Cansever, 1998, s. 20). Cansever'in, 1950'li yılların sonunda beşerî coğrafyacı Prof. Besim Darkot, İmar İskan Bakanlığında Esat Durak ve Aydın Germen gibi isimlerle birlikte Marmara Bölge Planlama çalışmalarının geliştirilmesinde önemli bir aktör olarak görev yapması onun iktisadi ilişkileri düzenlemeden ve bu ilişkileri kontrol etmeden şehircilik ve planlama meselesinin çözüme kavuşturulamayacağına dair inancını yansıtmaktadır:

"Şehir planlamasının mevcut sosyoekonomik yapı ve oluşumlar incelenmeden ve bu yolla yapılacak planlamanın ülkede nüfus ve ekonomik faaliyetlerin, hizmetlerin dengeli dağılımını sağlayacak bir planlamanın bölgesel sonuçları ile uyumlu hâle getirilmesi zaruretini gündeme getirerek bölge planlama için o zamanki İstanbul Belediyesinde tarafımdan yapılan teşebbüsler (...) ile Marmara Bölge Planlama çalışmalarının ilk adımları atıldı ve MIT ve Harvard'ın müşterek şehir ve bölge araştırmaları merkezi kurucusu Lloyd Rodwin'in danışmanlığından yararlanma imkânları hazırlandı." (Cansever, 1998, s. 142).

Şehir planlamasının sağlıklı olabilmesi ve şehirlerin büyüme temposunun kontrol edilebilmesi her şeyden önce şehrin iktisadi yapısı ve sosyal şartlarıyla alakalı bir husustur. Buradan hareketle şehirlerin çok merkezli olarak planlanması şehirlerin büyüme temposunu denetleyen ve gelişimini kontrol altında tutabilen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Çok merkezli yapı esas olarak tek noktada kümülatif bir yapı ihtiva eden iktisadi sistemlerden ziyade farklı merkezlerde farklı iktisadi işleyişler öngörür (Cansever, 1998, s. 241-242). Bu noktadan hareket ederek bu merkezlerin dışında kalan tarım ve zirai faaliyetlerin yapıldığı harici formun da bir çeşit merkez oluşturarak çok merkezli yapılar oluşturmaya katkıda bulunduğu söylenebilir. Yukarıdaki düşünceler bağlamında, hem şehir merkezindeki hem de şehrin kuvvetle bağlı olduğu haricî formdaki iktisadi faaliyetlerin yapısal özelliklerini göz önüne almadan küçük ölçekte planlar yapmak şehircilik ve planlama açısından geleceği yani şehrin büyümesi ve gelişmesini ihmal etmek anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak Cansever'in şehircilik ve planlama düşüncesinde iktisadi faaliyet ilkesi şehrin büyüme temposunu ve iktisadi ilişkileri mekânsal planlamayla birlikte ele almak bakımından üzerinde titizlikle durulması gereken bir ilke hâline gelir. Geleneksel olarak örnekleri görülen esnaf örgütlenmesi ve vakıf sistemi gibi denetim unsurlarının mekânın büyüme ve gelişme temposu bakımından sağladığı imkânları iyi bilen ve günümüzde bu tür kontrol mekanizmalarının eksikliğini hisseden Cansever, bölge planlama ve buna bağlı olarak hem şehirselleşen hem de kırsal iktisadi yapı ve üretim biçimlerini içeren çok merkezli planlamadan yola çıkarak iktisadi faaliyet ilkesi olarak ifade edilebilecek bir anlayışla şehrin iktisadi ve sosyal ilişkilerini düzenleme ve bu ilişkileri kontrol etmenin gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Turgut Cansever'de şehircilik ve planlama düşüncesi felsefi olarak göçebelik ve yerleşiklik arasındaki zıtlığı içeren hareketli kültüre ve bu hareketin fiziki mekândaki yansıması olan tarihî mimarlık mirasına sahip şehirlerimizin sürekliliğini sağlamaya gönderme yapan muhafaza ilkesi, mekânsal olarak yakın yerlerde yaşayan insanlar arasında zaman ve ilişkiyi tesis eden ve ev ve sokak gibi iki küçük birimden oluşarak mahalli formasyonlara dayanan komşuluk ilkesi ve mekânın büyüme ve gelişme temposu bakımından olumlu imkânlar sağlayarak iktisadi kontrol mekanizmalarının gerekliliğine dayanan iktisadi faaliyet ilkesi gibi üç temel ilke şeklinde ifade edilebilir.

İktisadi faaliyet ilkesi fiziki yapısı gereği en alt kategoride yer alır ve ilk sırada gelir.¹⁰ Şehirde yaşayan insanların çalışmak, barınmak ve geçinmek gibi temel ihtiyaçları temin edilmeden herhangi bir eylem tasavvur edilemez. Asgari şartların sağlanması ve devamında şehir merkezinde esnaf örgütlenmesi ve vakıf sistemi gibi gelenekte örnekleri görülen kontrol mekanizmalarının oluşturulması, şehrin dışında ise tarım ve ziraat gibi denetim sistemlerinin şehrin iktisadi bünyesini dengede tutma gerekliliği iktisadi faaliyet ilkesi ile açıklanır. Bu ilk kategorinin üzerinde yükselen komşuluk ilkesi ise fiziki yeterliliğe sahip insanın ortak mekânı paylaştığı ve diğer insanlarla belirli noktalarda farklılaşıp belirli noktalarda benzer hâle gelmelerini, buna ek olarak zaman birlikteliğini sağlamalarını ve ilişkiyi tesis etmelerini mümkün kılar. Bu üç ögenin örgütlenmesini tesis edecek yegâne form ise ev ve sokak gibi iki küçük unsurun bir araya gelmesiyle oluşan mahalle birimleri şeklinde tecessüm eder. İktisadi faaliyet ilkesi ile komşuluk ilkesi üzerine inşa edilen ve onların anlamlı olmasını sağlayan muhafaza ilkesi ise en üst kategoride belirleyici bir şekilde yer alır. Muhafaza ilkesi göçebelikle yerleşiklik arasındaki gidiş gelişlerle hareketli bir yapı ihtiva eden kültürün korunmasını ifade eder ve bu kültürün mekândaki müşahhas örneği olan şehirlerin tarihsel karakterlerini korumayı temel bir vazife olarak benimser.

Yukarıda ifade edilen üç ilke Cansever'in mimarlığa dair projelerinde ve düşünce dünyasını ifade ettiği yazılarında mutlaka dikkate alınan ve şehircilik ve planlama bağlamında asla ihmal edilmeyen kırmızı çizgiler olarak değerlendirilebilir. Cansever, bu üç ilke ile çalışmayacak şekilde her tür projeyi çizebilir, malzeme açısından ken-

10 İktisadi faaliyetin önce gelmesi fiziki yeterliliğin sağlanması bakımındandır. Bu nokta Cansever'in Osmanlı şehirlerinin anlaşılması için şehrin iktisadi yapısını ön plana çıkararak şehri iktisadi olayların neticesi olarak gören teşebbüslere mesafeli yaklaşmasıyla karıştırılmamalıdır (Cansever, 2010, s. 87-91). Şehrin iktisadi gelişme göstermesini önemli bulan ama şehrin hangi özelliklere sahip olarak geliştiği sorusunu soran Cansever cevabı "Şehir bir ön iradenin ürünüdür." şeklinde verir. Bu ön irade ise, yukarıda ifade edildiği gibi muhafaza ilkesini şekillendiren kültürün ve kültürü oluşturan muhafaza edilmesi elzem temel dinamiklerin hem iktisadi faaliyet, hem de komşuluk ilkesine öncülük etmesi olarak ele alınmalıdır. Cansever, Mustafa Özel'e atıfla, kültürün iktisadi olayların gelişmesinde son derece önemli olduğunu vurgular.

dini sınırlamayı her tür malzemeyi yapı ögesi olarak kullanabilir fakat hareketli kültürün örneği olan şehirlerin muhafazası, mahalli formasyonlar olarak ortaya çıkan komşuluk ilişkisi ve şehrin iktisadi faaliyetlerinin denetlenmesi gerekliliğinin hilafına herhangi bir tasarıma yönelmez. Bu ilkeleri ihlal eden herhangi bir şehircilik kurgusunun geçmiş-gelecek arasındaki hassas dengeyi ihmal ettiğini dolayısıyla bugüne dair herhangi bir tasavvurunun olmadığını bilerek bu ilkelere katkı sağlayan herkesin ve her eylemin yanında yer alır aksi durumda ise keskin bir muhalif tavır benimser. Turgut Cansever'den yola çıkarak fiziki mekândaki planlama ve şehircilik tahayyüllerinin hareketli kültürün ve bu kültürü oluşturan değerlerin muhafazasını temel bir düşünce olarak benimsemek, mahalli formasyonlar olarak tebarüz eden komşuluk ilkesine saygı göstermek ve şehrin iktisadi hayatına dair denetim sistemleri geliştirmek gibi üç önemli kavramı dikkate almasının elzem olduğu söylenmelidir. Bu üç ilkeyi ihata eden bir şehircilik kurgusunun, nihai noktada insan-mekân örgüsündeki değişken ilişkiyi dikkate alan ve insanın insan olma hikâyesine müspet katkılar sağlayacak düşüncelere hizmet eden bir çaba olduğu söylenebilir.

The Thought of Urbanism and Planning in Turgut Cansever*

Muhammed Esad Tiryaki**

It is evident that urban space has two aspects, specifically, an intellectual structure and a physical planning structure. By underlining this issue, Turgut Cansever takes urban space into consideration together with these two structures and produces his projects by considering the relation between them. Although Cansever's projects could be handled from the aspect of architecture and studies on Cansever's work usually focus on his architectural thoughts (Demirgüç, 2006; Düzenli, 2009; Güner, 1997), the concepts of urbanism and planning constitute the crucial components of his thought. Thus, it can be seen that focusing on these concepts in Cansever's thoughts contributes to understanding his ideas in a broad sense.

Urbanism and planning in Cansever can be subdivided into three conceptual principles. The first principle is "the principle of conservation". It refers in philosophical terms to the conservation of the "moving culture" that results from the relation between nomadism and sedentarism and spatially to the historical architectural heritage of Islamic countries. The second principle is "the principle of neighborhood". By organizing three significant components, specifically, unity in time, close proximity, and interrelation between neighbors, this principle encompasses the house and street and constitutes local formations. The last principle is "the principle of economic activity". Signifying the relation between planning and economic life, he points out that the planning of economic activity in a city is indispensable on account of forming different economic centers.

The conservation principle refers in philosophical terms to the culture which emerges from the dealings between nomadic and sedentary culture, and in spatial terms to the ensuring of the continuity of the cities that have the historical architectural heritage

* This article was presented in outline at the II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi held in Bursa on 6-8 May, 2013.

** Res. Assist., Uludağ University, Department of Urban and Regional Planning. Correspondence: esadtiryaki@gmail.com. Address: Uludag University, The Faculty of Architecture, Görükle Kampüsü 16059, Bursa, Turkey.

resulting from these two cultures. In nomadic culture, a certain unit of time goes along with a particular spatial change in the movement of the nomad. It is a necessity for nomads to reckon with a distinctive spatial structure when they are on the move. The spatial movement which is the result of this necessity is, historically, from the steppes to a productive spatial structure, namely, to the cities, and so to the sedentary life that is hidden within the meaning of the city (Burckhardt, 2005, p. 123). For nomads being immobile is perceived as a type of slavery, but it is understood contrarily from the perspective of sedentary peoples, who perceive being immobile as a type of nobility. Sedentary people obtain positive results from the bounding of the movement by constructing an accumulation of knowledge for the changing structure of the world. As they do not move, they attain both the possibility and capability to observe and therefore to evaluate the things which transform around them (Burckhardt, 2005, pp. 124-125). Hence the concept of this movement can be judged as an action that results from the relationship between nomadism and sedentarism.

Referring to the ideas of Titus Burckhardt and Ernst Diez on nomadism and sedentarism, Cansever terms the relation between nomadism and sedentarism as "moving culture". From this notion it can be understood that, the conservation principle refers to the conservation of the moving culture, which includes the combination of nomadism and sedentarism (Tanyeli, & Yücel, 2007, p. 308). The spatial reflections of the moving culture emerge in the form of the conservation of the cities; the result of this moving culture having the historical architectural heritage of Islamic countries. Cansever indicates in most of his writings that the most significant matter for Islamic cities is protection of this historical architectural heritage.

The second principle is the principle of neighborhood. By comprising house and street this principle organizes three components, unity in time, close proximity and interrelation between neighbors. In addition, specific local formations result from these components.

In the Turkish language, the word neighbor, that is "komşu", is derived from the verb "to speak" (konuşmak) and embodies the meanings of adjoining and being adjacent. In light of this, one could claim that the concept of the neighborhood is closely related to the concepts of time, space and interrelation. To discuss this concept, it is necessary to emphasize concepts such as unity in time, close proximity (which means to be spatially close) and the existence of people who interrelate with each other. People who once lived in a space in previous years cannot be regarded as neighbors of the people currently living in the same space, and this fact puts forward the idea that there should be a unity in time between neighbors. Unity in time brings about the unity in space, which can also be described as close proximity. The distance between neighbors should decrease to a designated border, namely, to the beginning of the privacy border. Although neighbors ensure these two components, they should also

interrelate with each other in social life. Herewith the philosophical background of the neighborhood, which consists of unity in time, close proximity and interrelation between neighbors, is the crucial component constituting the house and street.

This supportive relation between the house and street is at first neglected by Cansever; as he pays no attention to the concept of the house, he also rules out the street, which is formed by the close relation of the houses. Moreover the organic street structure which comes into existence as the concrete result of the relationship in question is described as the production of "thoughtless people". However, his take on this issue alters significantly in subsequent years due to the impact of his readings of Ibn Arabi and the latter's concept of "the loftiness of individuality". Pondering this concept, Cansever states that the organic street structure contributes to the forming of the houses, which have the possibility of looking out into different directions in the layouts of the houses. Besides, drawing linear lines causes limited directions in the layouts of the houses as the mind which draws linear lines has a one-dimensional perspective. Furthermore, this notion neglects the diversities in individuality and, as a result, human beings have only one possibility to see the world (Tanyeli, & Yücel, 2007, p. 242).

Due to this positive approach to the concept of the street, the house also becomes more significant. He indicates that the city is a crucial physical product which regulates life, and, by forming the relation between human beings the house, is the first stage of this regulation (Cansever, 2009, p. 101). Houses and streets are the exceptional physical structures which differentiate local conditions, form favorable interrelations between neighbors, and present an understanding of space depending on nature by enabling the owners of the dwellings to connect with the collective urban life (Tanyeli, & Yücel, 2007, p. 268). Owing to the organic relation between house and street, it is possible to provide unity in time and close proximity and to make the interrelations between neighbors stronger.

The local formations which include the large-scale interrelation networks established by different houses and streets is the second point related to this issue. What Cansever calls the district phenomenon, which results from the interaction between families, houses and streets, is almost the most important component of his writings. He argues that it is only possible in this way, architecturally speaking, to contribute to making the world a better place by considering the spatial formation based on the district scale. The houses which provide for the different demands and different needs can only be built in the district scale. Besides this, the order that respects to different decisions of human beings and builds new integrities by aggrandizing them is possible only with this approach. This solution allows all people to participate in the beautification of the world even if they are a neighborhood watchman, and it is one of the significant ideals which human beings will aim at in the future (Tanyeli, & Yücel, 2007, p. 406).

The last principle is the principle of economic activity. Although he considers economics as under the effect of culture (2010, pp. 87-91), Cansever indicates the importance of economic activity. And by stating the relation between planning and economic life, he points out that the planning of economic activity together with forming different economic centers in a city plays a vital role for the daily life of the city.

According to him the economic activities in the city center are not controlled by any mechanisms nowadays and to gain beneficial results from the micro-scale planning it is indispensable to consider macro-scale planning (1998, pp. 142-153). To understand this issue one should briefly consider the historical relation between the development of the city and control mechanisms which guide this phenomenon.

Historically the planning of economic activities in the city center required conditions, such as constituting organization and control mechanisms for the physical space. Especially in the history of Ottoman-Turkish cities, economic activities were controlled by two significant factors, the artisan organization and the *waqf* (foundation) system.

The artisan organization is the occupational organization which is composed by the workers who are specialized in a common particular field related to the production of services and goods. The principal space of this system which covers a detailed structure together with the specialization and differentiation of professions is identified as the centers of cities or small towns. Although the organization types which occur in distinctive cities vary in relation to the population size and the style of economic life, the general pattern is the same (Genç, 2007). The foremost element which makes the artisan organization significant for the urban space is that even though the organization enables close relationships both numerical and spatial, it is composed in a shape which does not exceed a limited size. Thus it contributes to the control of the economic life by becoming a crucial component that balances the formation of the space.

The second element is the *waqf* system. Leeuwen considers the economic importance of city *waqfs* in Damascus. The *waqf* establishment is an effective mechanism which provides economic, social and administrative integration for policies regarding the supply of the necessities of society and economic recovery (van Leeuwen, 2012, pp. 217-221). In this manner, they play a crucial role in the formation of space and gradually change into a controlling element economically and socially.

These two mechanisms are balanced with the economic life of rural areas. The connection between Turkish-Ottoman cities and this external formation is historically based on the soil and selling, purchasing and donating land where agricultural activity is not allowed. Also farmers are obliged to avoid a reduction in agricultural production, and are not allowed to obtain the land without the intention to plow it, or immigrate to the cities and abandoning the land (Genç, 2002, pp. 46-49). Therefore, the economic activities which take place in the traditional city space have a double-sided controlled structure.

Although Cansever lived in a century in which such mechanisms did not run, he feels the absence of them. He therefore takes into account regional planning that has the potential to control the economic life of the city. In the 1960s, the planning system in Istanbul focused on micro-scale planning without giving attention to macro-scale planning. Cansever emphasizes that it is indispensable to have knowledge about the rhythm of the growth of the city to plan urban areas in a healthy way (2009, pp. 259-262). Without investigating the existing socio-economic structure, planning studies cannot take into account and provide the well-balanced distribution of the population, economic activities and services. That there should be coordination between the regional outcomes of the physical planning and spatial planning appears a necessity.

At this point, Cansever discusses the polycentric planning of the city as an element which controls the rhythm of growth. Fundamentally, polycentric structures produces more like different economic systems in different centers than economic systems which cover cumulative structures in a certain area (Cansever, 1998, pp. 241-242). Regarding this subject, one could assert that the external formation can also be interpreted as a center since it contributes to the creation of various polycentric structures. Hence, it can be said that diverse economic centers could be advantageous with regard to providing control mechanisms.

Finally, it can be asserted that all of Cansever's projects and writings do not contradict these three significant principles. By considering these principles, one could claim that urbanism and planning should take cognizance of the moving culture and the values which are created by it, give respect to the neighborhood principle, which ensues as the local formation, and develop control systems concerning the economic life of the city. An urbanism that embraces these three principles can be appraised as an endeavor that takes account of the changeable balance in the relation of space and human beings, and supports the thoughts which make positive contributions to the story of human beings.

Kaynakça / References

- Burckhardt, T. (2005). *İslam sanatı: Dil ve anlam*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Cansever, T. (1998). *İstanbul'u anlamak*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Cansever, T. (2009). *İslam'da şehir ve mimari*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cansever, T. (2010). *Osmanlı şehri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Demirgüç, U. (2006). *Mimarlıkta eleştirel bölgeselcilik ve Turgut Cansever*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Düzenli, H. İ. (2009). *İdrak ve inşaa Turgut Cansever mimarlığının iki düzlemi*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Genç, M. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Genç, M. (2007). *Osmanlı esnafı ve devlet* (Loncadan Oda'ya, İstanbul Ticaret Odasının 125. Yılı Anısına). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Gürer M. (1997). *Alternatif bir yaklaşım Turgut Cansever: 1980'lerde Türkiye'de mimaride yerellik*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tanyeli, U. & Yücel, A. (2007). *Turgut Cansever: Düşünce adamı ve mimar*. İstanbul: Garanti Bankası Yayınları.

van Leeuwen, R. (2012). *Bir Osmanlı şehri Şam*. İstanbul: Küre Yayınları.